

ARVUSTUS

Die baltischen Kapitulationen von 1710. Kontext – Wirkungen – Interpretationen, hrsg. von Karsten Brüggeman, Mati Laur und Pärtel Piirimäe, Quellen und Studien zur baltischen Geschichte, Bd. 23 (Köln u.a.: Böhlau Verlag, 2014), 217 lk. ISBN 9783412210090.

Ajaloo suursündmuse tähistavad akadeemilised publikatsioonid kajastavad alati ilmekalt ajalooteaduses valitsevaid hoiakuid ja uurimissuundi. Millise pildi annab ajalookirjutuse hetkeseisust käesolev Põhjasõja kapitulatsioonidele pühendatud kogumik, mis põhineb 2010. aastal Tartus peetud konverentsil? Tulemus on igati positiivne ja see tõendab üldist püüdu läheneda isegi näiliselt kohalikele teemadele võimalikult rahvusvaheliselt. Iseäranis torkab silma suur vahe ja edasimineku viiekümne aasta tagusest eelmisest juubelist, kui 1960. aastal tähistati Eesti ajalookirjanduses laialdaselt kapitulatsioonide 250. aastapäeva. Nähtub, et viiekümne aastaga on taas aktuaalseteks teemadeks kerkinud rüütelkondade ja keskvõimu poliitika, õigusajalooline lähenemine ning olulist uut hingamist pakub Pärtel Piirimäe poolt eesti ajalooteadusesse imporditud ideedeajalooline perspektiiv. Kui 1960. aastate alguses avaldatud Põhjasõja sündmuse käsitlevas kirjanduses pöörati väga palju tähelepanu talurahva olukorrale, hoiakule Rootsi või Vene suhtes ning mõisavastasele võitlusele,² siis käesolevas kogumikus pole Eesti- ja Liivimaa põliselanikkonnale enam üldse ruumi pühendatud. See tuleneb praegu valitsevast üldisest huvi puudumisest agraarajaloo vastu ja see on igati mõistetav.

¹ Marju Luts-Sootak, “Konverents 1710. aasta kapitulatsioonide kontekstist, mõjust ja tõlgendustest”, *Tuna: ajalookultuuri ajakiri*, 1 (2011), 143–146.

² *Eesti ühendamisest Venemaaga ja selle ajaloolisest tähtsusest: lühiuurimisi*, toim. A. Vassar (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1960); *Eesti rahva ajaloost Põhjasõja aastail 1700–1721* (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1960).

Kokku hõlmab Karsten Brüggemanni, Mati Lauri ja Pärtel Piirimäe koostatud kogumik üheksat artiklit, lisaks raamatu sissejuhatus, mis visandab üldise poliitilise raamistiku. Esimeses peatükis tutvustab Jürgen von Ungern-Sternberg laiemalt kapitulatsiooni õigusajaloolist mõistet. Tegemist oli varauusajal Euroopas üldlevinud poliitilise vormiga, mida juba 16.–17. sajandil kasutati laialdaselt nii linnade, regioonide kui ka kindlustuste üleandmisel ühelt valitsejalt teisele. 1710. aasta Liivi- ja Eestimaa kapitulatsioonid vastasid täielikult selle aja Euroopa standardile. Kasulikud olid kapitulatsioonid vaieldamatult mõlemale osapoolele. Samas tuleb mõnda, et need väljendasid üksnes alistujate palveid, kuid ei peegeldanud vallutaja (antud juhul Peeter I) ambitsioone (lk 23–24).

Järgmises artiklis vaatab Ralph Tuchtenhagen tagasi Rootsi ajale, et selgitada Eesti- ja Liivimaa rüütelkondade hoiakuid 1710. aastal. Autor väljendab samas veendumust, et rüütelkondade poliitikat pole võimalik täiel määral mõista üksnes kohaliku aadli tasandilt vaadates, vaid jõukeskuseks oli ikkagi Stockholm ja sealt lähtuv Rootsi suurriiklik ja provintsi-poliitika. Tuchtenhagen peab kapitulatsioonide konteksti mõistmisel iseäranis oluliseks Rootsi reduktsioonipoliitikat, mainides seejuures, et mõisate reduktsioon tõi kaasa ka kohaliku talurahva koormiste ja kohustuste vähenemise (lk 61), kuid selline väide on siiski vaieldav ja pigem ekslik. Küll võiks rääkida kroonumõisate talurahvale osaks saanud kaitsest kroonuametikonna poolt.

Kolmandas artiklis vaatleb Pärtel Piirimäe Vene poole õigustusi Läänemere provintside vallutusele ja alistamisele. Autor analüüsib ja kontekstualiseerib põhjalikult peamisi Vene poole propaganda dokumente. Lääne-Euroopa (sh Inglismaa) huvi Venemaa ohu ja Läänemere provintside vastu oli Põhjasõja ajaks võrreldes 16. sajandi teise poole Liivimaa sõjaga kardinaalselt muutunud. See kajastus ka inglaste suhtumises “keisri” tiitlisse, mis osas olid inglased veel 17. sajandil olnud üsna ükskõiksed (lk 81). Kui aga Peeter I Rootsi alistamise ja Eesti- ja Liivimaa kapitulatsioonidega nimetatud tiitlit kasutama hakkas, siis oli Euroopa suhtumine sellesse juba palju ettevaatlikum.

Balti provintside eriseisund Vene impeeriumis 18.–19. sajandil oli selgelt kontrastsem, kui nende provintside positsioon Rootsi suurriigis 17. sajandil. Kõige enam väljendus see religioosses eriseisundis, mis oli fikseeritud kapitulatsioonides ja Uusikaupunki rahulepingus. Luterliku kirikuvalitsemise areng Eestimaal pärast kapitulatsioone ongi Andres Andreseni peatüki teema. Kui Rootsi ajas jõulist konfessionaliseerimise poliitikat ka oma Läänemere provintsid, siis Vene keskvoim ei sekkunud olulisel

määral Balti provintside luterlikku kirikuvalitsemisse kuni 19. sajandini (lk 96). See aga ei tähendanud, et 1710. aastal kapitulatsioonides kokku lepitud printsipiid oleks jäänud jõusse pikemaks ajaks. Andresen näitab, et Eestimaa rüütelkond viis kiiresti kirikuvalitsemises läbi muudatused, mis tegelikult olid vastuolus kapitulatsiooni lubadustega õiguslikust järjepidevusest. Rootsi ajal oli Eestimaal kirikuvalitsemine ainus valdkond, mis oli jäänud rüütelkonna mõjuväljast välja (lk 92). Pärast 1710. aasta kapitulatsioonide tekkinud uues poliitilises situatsioonis asus rüütelkond kehtinud kirikujuhtimisprintsipi kiiresti enda kasuks ümber vaatama.

Esimest korda sattus Läänemere provintside autonoomia tõsiselt löögi alla Katariina II absolutistlikul valitsusajal (1762–96). Neid tagamaid vaatab Mati Laur, kes seabki eesmärgiks vaadata autonoomia küsimustele just keskviimu perspektiivist. 18. sajandi esimesel poolel, pärast Peeter I valitsusaega kuni Katariina II-ni ei teostanud Peterburi Eesti- ja Liivimaa suunal ühtegi tõsisemat reformikatset, mis oleks põhjustanud lahkkelisid kohalike seisustega. See tagas Baltikumile kuni 1760. aastateni stabiilse või isegi kasvava autonoomia. Ka Katariina II kinnitas oma võimuletulekul 1710. aasta kapitulatsioonid, kuid nähtavasti esiotsa üksikasjadesse laskumata. Kiiresti aga selgus, et Katariina II eesmärgid ja poliitika ei ühtinud välja lubatud Baltikumi autonoomia ja privileegidega (lk 123). Iseäranis kriitiliseks muutus Eesti- ja Liivimaa rüütelkonna jaoks olukord siis, kui 1767. aastal kokku tulnud uue Venemaa seadustekogu koostamise komisjon aadliõiguste määratlemise juures Balti eriseisundit ei maininud. Laur on veendunud, et Katariina II võttis tõsiselt ähvardusi Baltimaades kehtivat õiguskorraldust radikaalselt muuta (lk 127). Küll aga vajanuks sellisel juhul kasvõi lühikest kommentaari hetkel lahtiseks jäänud küsimus, miks siis ikkagi 1775. aasta asehalduskorra reform laiendati Eesti- ja Liivimaale alles 1783. aastal, mitte varem. Halva sõnastusega on jäänud ka artikli lõppjäreldus, nagu Katariina II katsed Balti ühiskondlikku struktuuri muuta jäänuks täiesti tulemusteta ja lühiajaliseks (lk 128), kuna Lauri enda varasemad uurimused on väga selgelt näidanud, et Katariina II korrallused, nagu mõisate allodifitseerimine, pearahamaksu kehtestamine ja asehalduskorra sisseviimine, avaldasid mõisatele, talurahvale ja väikelinnadele olulist mõju.

Gert von Pistohlkorsi artikkel on pühendatud avalikele debattidele Balti erikorra teemadel, mis leidsid aset ajavahemikus 1841–85. Tegemist oli perioodiga, mil Balti provintsid sattusid keskviimude poolt tulenevate reformide ja venestamispoliitika surve alla. Sellelt pinnalt on selgelt näha ka baltisaksa publitsistika hoogustumist Baltikumi riigiõigusliku seisundi

teemal alates 1840. aastatest. Sellele vaatamata ei suudetud leida kaitset peal-
 tungivate riiklike reformide ja venestamispoliitika vastu.

Marju Luts-Sootak annab oma artikli esimeses pooles ülevaate Eesti-
 ja Liivimaa rüütelkondade kapitulatsioonide artiklite detailsusest ja pal-
 juteemalisusest, kuna seni on 1710. aasta kapitulatsioonid tuntud olnud
 üksnes peamiselt nn suurte teemade ehk seal esitatud põhinõudmistest
 kaudu. Tegelikult esitasid aga mõlemad rüütelkonnad oma kapitulatsioo-
 nitaotlustes kokku 76 erinevat teemat ja nõudmist. Peatüki teises pooles
 võtab autor lähema vaatluse alla Balti provintssiaalõiguse seosed 1710. aasta
 kapitulatsioonidega, keskendudes täieliku provintssiaalõiguse seadustekogu
 koostamisele ja väljaandmisele, mida oli nõudnud Liivimaa rüütelkonna
 kapitulatsioonipunkt 10. See näitab, et juba 1710. aastal nähti kapitulat-
 sioone aadli poolt ainult ajutise lahendusena (lk 167), Peeter I lubas selleni
 jõuda aga “rahulike aegade” saabumisel. Lõpuks selle koodeksi väljatööta-
 miseni kogu 18. sajandi jooksul ei jõutudki ning esimesed kodifitseeritud
 provintssiaalõiguse osad kinnitati alles 1845. aastal.

Kaks viimast artiklit avardavad kogumiku geograafilist ja temaatilist
 raami ja vaatavad sada aastat pärast 1710. aasta kapitulatsiooni Aleksan-
 der I poolt kinnitatud Soome autonoomia küsimusi. Nii Lars Björne kui
 Robert Schweitzer küsivad, kas Venemaa keisrite poolt 1710. aastal Eesti-
 ja Liivimaale ning 1809. aastal Soomele kinnitatud autonoomia on võr-
 reldavad ning jõuavad mõlemad järeldusele, et mingisugusest 1710. aasta
 kapitulatsioonide eeskujust Soome puhul rääkida ei saa. Vastupidi, Soo-
 mes koguni kardeti Balti provintsside saatust, sh näiteks pärisorjuse sisse-
 viimist (lk 189, 198).

Kokkuvõttes tuleb tõdeda, et kogumik keskendub ikkagi ennekõike
 1710. aasta kapitulatsioonide nn suurte teemade vaatamisele. Väiksemaid,
 kuid samuti olulisi teemasid (nagu vaba viljakaubandus või mõisate val-
 dusõigus) puudutab üksnes Marju Luts-Sootaki artikli esimene pool ja
 sedagi pelgalt ülevaateliselt. Täieliku tähelepanuta on kogumikus jäänud
 linnade ja garnisonide 1710. aasta soovid. Kordagi pole raamatu sisseju-
 hatuses ega teistes peatükkides ära märgitud, et lisaks Riiale, Pärnule ja
 Tallinnale alistusid tegelikult kapitulatsioonide teel 1710. aastal Vene väge-
 dele ka Daugavgrīva garnison³, Viiburi garnison ja Käkisalml kindlus (vii-
 maseid küll Robert Schweitzer kaudselt mainib).⁴ Seega tõendab käesolev

³ “Die Capitulation der Festung Dünamünde am 8. Aug. 1710”, *Das Inland* (1856),
 309–314, 329–336.

⁴ *Polnoe sobranie zakonov Rossijskoï imperii: sobranie pervoe* (S.-Peterburg, 1830), nr.
 2293 (8.09.1710); August Traat, “Liivi- ja Eestimaa kapitulatsioonid aastast 1710”, *Eesti
 ühendamisest Venemaaga ja selle ajaloolisest tähtsusest*, 118.

kogumik pigem veenvalt, et isegi nii tuntud dokumentide kui 1710. aasta kapitulatsioonide edasine uurimispõld on veel väga lai.

Kogumiku toimetamisel on jäänud sisse mõningaid ebatäpsusi ja ebaühtlusi terminoloogias, mida oleks saanud vältida. 1561. aastal ei andnud kuningas Erik XIV privileege mitte “Eestimaa rüütelkonnale” (lk 29), vaid Harju-Viru rüütelkonnale ja Järva aadlile. Eestimaa rüütelkond moodustati alles 1584 (nagu on õigesti lk 89). Probleemsed on ka kogumiku ainsas ingliskeelses artiklis kasutatud ingliskeelsed vasted saksa terminoloogiale: *the General-Governor* (lk 73) peab olema *Governor-General*; *Ritter- und Landschaft*-i vastena *knighthood* (lk 74) kasutamine on küll levinud, kuid angloameerika lugejaskonnale pigem eksitav, õigem oleks kasutada saksa-keelset mõistet *Ritterschaft*, nagu ongi tehtud nt lk 80, või ümberjutustavaid väljendeid nagu *corporation of nobility* või *self-governmental local nobility*. Toimetamisveaks võib pidada lk 45 esinevat sõna *Ostprovinzen* ning lk 50 pleonasmilist väljendit *die baltischen Ostseeprovinzen*.

Kogumiku läbilugemisel võib jõuda mitmetele edasist diskussiooni vajavale küsimuste ja teemade ni. Ilmselt saavutasid Eesti- ja Liivimaa rüütelkonnad ja linnad 1710. aasta kapitulatsioonidega tõesti “ülimal, mida sellel ajamomendil saavutada loodeti” (lk 2). Oleks aga huvipakkuv vaadata tagasi Rootsi ajale ja küsida, kas ja kuivõrd need rüütelkondade ja linnade põhitaotlused olid üldse poliitiliselt midagi uut ja kaugemaleulatuvat, mida eelneva perioodi jooksul ühes või teises vormis poleks Rootsi võimult juba soovitud (kui jätta kõrvale ühekordseid väikesi soovide, mis olid seotud otseselt sõjaga). Teiseks järeldub käesolevast kogumikust rõhutamisest vajav töö, et 1710. aasta kapitulatsioon ei saa pidada dokumentideks, millest kõik osapooled järgneva kaheksa aasta jooksul kinni pidasid, vaid juba 18. sajandil toimus järjepanu kapitulatsioonide rikkumisi nii väikeste kui suurte teemade osas. Enam pole poliitilistel põhjustel vaja pidada kapitulatsioone “pühaks lehmaks”, nagu sellest oli kantud baltisaksa ajalookirjandus. Reaalsus oli tegelikult midagi muud. 1710. aasta kapitulatsioonid ei toonud kaasa mingil viisil olukorda, kus Eesti- ja Liivimaa rüütelkond oleks saanud tegutseda muretult kui “riik riigis”. Selline kapitulatsioonidel tuginev olukord püsis kõige enam ainult esimesed viiskümmend aastat, kuigi ka siis juba vaadati mitmele lubadusele läbi sõrmede.

